

UDC: 82.09

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СЮЖЕТИ МАРКА ТЕПЛІНСЬКОГО ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД МЕМУАРИСТИКИ

Євген Баран

Кандидат філологічних наук, доцент,
Кафедра української літератури,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: evgen23@i.ua

РЕФЕРАТ

У статті йдеться про літературознавчу мемуаристику професора Марка Теплінського (1924–2012), яка міститься в його книжці «П'ятнадцять літературознавчих сюжетів з автобіографічними коментарями, двома додатками й епілогом» (2002), в основі якої – вибрані публікації дослідника за 1947–2001 роки, доповнені фрагментами спогадів, вибраних листів, записів і гуморних містифікацій і пародій на автора. **Мета** статті – познайомити читачів з мемуарною спадщиною професора Марка Теплінського, вмонтовану у літературознавчих розмислах дослідника. **Методи дослідження**: історичний, порівняльний описовий.

Ключові слова: Марко Теплінський, мемуаристика, документ, автобіографічна замітка.

LITERARY STORYLINES BY MARK TEPLINSKY AS A GENRE VARIETY OF MEMOIRS

Yevhen Baran

Candidate of Philological Sciences(Ph.D.), Associate Professor,
Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko str.,
e-mail: evgen23@i.ua

ABSTRACT

The article deals with the literary memoirs of Professor Mark Teplinsky (1924–2012), which are contained in his book «Fifteen literary studies with autobiographical comments, two appendices and an epilogue» (2002), which is based on the researcher's selected publications from 1947–2001, supplemented with fragments of memoirs, selected letters, notes, and humorous mystifications and parodies of the author. The **purpose** of the article is to introduce readers to the memoir heritage of Professor Mark Teplinsky, embedded in the researcher's literary reflections. **Research methods**: historical, comparative, descriptive.

Key words: Mark Teplinsky, memoirs, document, autobiographical note.

Мемуаристика як жанр пов'язана з документалістикою і претендує на повноту та достовірність як історичних подій так і фактів приватного життя. Усе в мемуаристиці спирається на автора, його порядність, сумлінність, добросовісність. Щоправда, суб'єктивність, яка часто переходить у суб'єктивізм, а то й упередженість не завжди дозволяють визнавати ті чи інші авторські спогади авторитетними чи такими, які можуть претендувати на подієву достовірність фактів чи об'єктивну характеристику персонажів. З найвідоміших українських мемуарів барокової доби можна назвати козацькі літописи, зокрема Літопис Самовидця, який вирізняється історичною достовірністю і об'єктивністю у змалюванні головного героя Богдана Хмельницького.

Принаймні, холодна і відсторонена оцінка гетьмана з позитивними і негативними вчинками і особливостями індивідуального характеру вирізняє цей Літопис серед ряду подібних.

Що тичеться літератури, то українська мемуаристика має свою тривалу історію як позитивного, так і негативного характерів. Форма українських мемуарів найрізноманітніша: від приватних листів, щоденників, спогадових нарисів та портретів до спогадових записників, нотаток, фрагментів, есеїв, шкіців.

Фактично, усі ділянки людського життя в його сучасному вияві знаходять своє відображення в мемуаристиці. Серед творів мемуарного жанру свою жанрову особливість несуть спогади українських літературознавців або ж спогади про тих чи інших діячів вітчизняної гуманітаристики. У Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника на кафедрі української літератури виходили спогадові збірники, присвячені життю і творчості Володимира Полека [див.: 5; 2], Любові Кіліченко [див.: 1], елементи спогадового характеру носили окремі матеріали ювілейного збірника на пошану Степана Пушика [див.: 7]. У 2021 і 2023 роках вийшли перші томи щоденників Степана Пушика [див.: 3; 4], які через еклектичний і експресивний характер автора не можуть, на жаль, служити авторитетним джерелом.

Архів професора Марка Теплінського не є доступний дослідникам, тому поки що невідомо, чи вів літературознавець щоденник і чи збереглося його листування як приватного так і професійного характеру. Так само не відомо, чи писав Марко Теплінський спогади, а якщо писав, то який характер вони носять. Оскільки М. Теплінський – літературознавець і філолог-русист, який з 1970 року, як професор російської літератури, був запрошений на роботу в наш тоді педінститут, і йому судилося стати першим доктором наук загалом і першим доктором філологічних наук зокрема тодішнього Івано-Франківського педагогічного інституту. Загальний стаж роботи Марка Веніаміновича охоплює 65 років, тому такий досвід не маємо права механічно відкинути чи ним знехтувати лише по тій причині, що нині у нас є відраза і заперечення всього російського, як агресивного і ворожого.

Марко Теплінський (1924–2012) народився у Полтаві, 1947 року закінчив філологічний факультет Ленінградського університету, де навчався у знаних науковців-філологів, фундаторів відомої у світовій науці про літературу ленінградської літературознавчої школи Григорія Гуковського (1902–1950), Василя Десницького (1878–1958), Бориса Томашевського (1890–1957), Бориса Ейхенбаума (1886–1959), Володимира Проппа (1895–1970), Йосипа Тронського (1897–1970), Владислава Євгенєва-Максимова (1883–1955) та інших.

2002 року Марко Теплінський видав скромну книжечку «П'ятнадцять літературознавчих сюжетів з автобіографічними коментарями, двома додатками та епілогом» [див.: 6]. Її основу склали вибрані публікації дослідника від найпершої його спроби («До історії драми Н.О. Некрасова «Материнське благословення», 1947) до статті 2001 року «Пародії у фольклорі інтелігенції: Тексти і роздуми». Завершили видання додатки фрагменти зі спогадів, вибраних листів, записів і гуморних містифікацій і пародій на автора. У цілому, маємо професійний розгляд тих питань з історії російської літератури XIX

століття, які були в колі літературознавчих зацікавлень Марка Теплінського (у постатях це – М. Некрасов, І. Лисенков, М. Чернишевський, А. Чехов, Максим Горький). Ці статті, можливо, і не мали б ширшого інтересу, якби не автобіографічні коментарі дослідника, написані в легкому, моментами напівіронічному стилі, які переводять наукову розмову у доступну та легку діалогічну форму, в якій Марко Теплінський висловлює свої міркування, згадує різноманітні професійні ситуації, своїх учителів (деякі з них трагічної долі, як от Григорій Гуковський, що помер у тюрмі ще до завершення слідства).

Цікавим з погляду жанрової специфіки мемуаристики є дев'ятий сюжет книжки «До питання про достовірність мемуарів як історико-літературних джерел» [6, с. 55–60], вперше опублікована 1975 року, в якому дослідник на матеріалі статей про спогадову літературу ХІХ ст. і авторських спогадів того часу нагадує основні проблемні вузли мемуаристики як жанру. Ці міркування є визначальними для розуміння специфіки мемуарів, тому їх зачитую:

1. «Проте буває так, що мемуари не викликають відгуків у пресі (можливо, тому, що первісно не були призначені для публічного оприлюднення або не були своєчасно надруковані); відповідними документами ці мемуари не завжди можуть бути підтверджені тощо. Наскільки можна довіряти таким спогадам, як можна судити про їхню достовірність як історико-літературного джерела? У таких випадках на перший план виходить особистість мемуариста. Уявлення про його суспільно-політичну позицію, про його особисте ставлення до об'єкта спогадів, нарешті відомості про його чесність (чи нечесність), правдивість, кінець кінцем, порядність допоможуть дійти висновку про ступінь достовірності його мемуарів» [6, с. 55].
2. «Оскільки йдеться про такі суто суб'єктивні чинники, необхідно враховувати цілком ймовірну можливість помилок. Але в деяких випадках мемуаристам доводиться вірити (чи не вірити), як кажуть, просто на слово. І тоді-то в дослідників, можливо, не залишається іншого виходу, крім звернення до суджень про „надійність” чи „ненадійність” особистості автора спогадів» [6, с. 55].
3. «Питання про особистість мемуариста може не лише породити сумнів щодо достовірності його спогадів, а й навіть призвести до висновку про їхню фальсифікацію» [6, с. 57].

Важливими є також поради, які дає М.В. Теплінський молодим літературознавцям. Вони настільки універсальні й актуальні, що їх варто тут нагадати:

1. «Ось чому при історико-функціональному вивченні навіть геніальних творів необхідно мати уявлення про той журнальний контекст, який накладав свій відбиток на їхнє сприймання. <...> На пам'яті мого покоління велике значення мало місце публікації того чи іншого твору: в „Новом мире” він з'явився чи в „Октябрі”¹...» [6, с. 50].
2. «Кладовища чи, якщо скористатися старовинним словом, некрополі теж є частиною нашої культури. <...> Не можна забувати і про своєрідну архітектуру пам'ятників, і про написи – особливо віршовані» [6, с. 46].

¹ Йдеться про центральні радянські московські товсті журнали:

– щомісячний літературно-художній і громадсько-політичний часопис «Новый мир» (у пер. укр. «Новий світ»), який у 1960-ті роки мав вершинне суспільне значення як прогресивне та ліберально-демократичне (наскільки це було можливо за радянських часів) видання (саме тут 1962 року завдяки старанням і наполегливості тодішнього головного редактора Олександра Твардовського було надруковане антисталінське оповідання Олександра Солженіцина «Один день Івана Денисовича», яке принесло автору світову славу);

– щомісячний літературно-художній журнал «Октябрь» (у пер. укр. «Жовтень»), який був рупором консерватизму, вірнопідданості партійній владі і не допускав у своїх публікаціях жодного лібералізму. (Ред.)

3. «Корній Іванович Чуковський колись сказав мені:

Я ходив в архів з таким же почуття, з яким ходять на перше побачення...» [6, с. 47].

4. «Щодо знання архівних фондів і відповідної наукової літератури, то це є елементарною умовою будь-якої літературознавчої роботи, а вона базується не лише на асоціативних зв'язках чи поєднанні далеченьких понять, а й на безмежному терпінні, посидючості та захопленості своєю наукою» [6, с. 47].

5. «І для дослідника у низці випадків саме листи стають не просто джерелом тих чи інших фактичних відомостей, а дорогоцінними „людськими документами“, які дозволяють краще уявити собі епоху, побут, людей, їхню психологію, їхні оцінки інших і себе» [6, с. 47].

У статті 1971 року «І.Т. Лисенков і його літературні спогади» [6, с. 41–47] М. Теплінський, розповідаючи про долю книжника і видавця Івана Лисенка – селянина з Харківщини, який приїхавши в Петербург, де став Лисенковим, – робить елегантський коментар із ідеологічним підтекстом, посиляючись на авторитет Миколи Гоголя:

«У зв'язку з цим можна пригадати докірливі слова Гоголя з повісті „Старосвітські поміщики“ про тих малоросіян, які, потрапивши в Петербург, „збивають, нарешті, капітал і урочисто додають до прізвища свого, що кінчається на *о*, склад *въ*» [6, с. 41–42].

В Україні на початку 1970-х ніхто з літературознавців не міг собі дозволити подібний коментар.

У коментарях до своєї першої (ще студентської) наукової публікації 1947 року «До історії драми М.О. Некрасова „Материнське благословення“» [6, с. 5–9] Марко Теплінський наголошує, що немає малих тем, а є бездарні дослідники:

«Читач помітить, що перша моя робота була присвячена третьорядному епізоду, який істотного історико-літературного значення не мав. Але в цьому, зокрема, й полягала одна з особливостей лєнінградської літературознавчої школи, для якої дрібниць в науці не було. І я надалі з особливою увагою ставився до різного роду „дрібниць“ <...>» [6, с. 8].

Звичайно, що всі статті Марка Теплінського побудовані на документальній основі, про що він пише і передньому слові «Від автора». Та важливим у цих матеріалах є те, що всі вони виповнені літературознавчої інтриги. По суті, це не прості статті, а пошуково-документальні розвідки, що нагадують за стилем писання відомого дослідника-оповідача Іраклія Андронікова², якого М. Теплінський теж згадує у своїй книзі. Марко Теплінський – чудовий стиліст. Недаремно Корній Чуковський свого часу давав йому рекомендацію у спілку письменників.

Автобіографічні коментарі надають давнім матеріалам спогадового контексту. Такий собі варіант «літературознавчої розвідки» як різновиду спогаду. З огляду на це книжечка «П'ятнадцять літературознавчих сюжетів з автобіографічними коментарями, двома додатками та епілогом» є виїмковою у певному сенсі, а досвід літературознавця Марка Теплінського залишається не академічно мертвим матеріалом, а живою історією зі своїм внутрішнім

² Андроніков Іраклій Луарсабович (Андронікашвілі, 1908, Санкт-Петербург – 1990, Москва) – літературознавець (історик літератури, лєрмонтознавець), доктор філологічних наук (1956), письменник, майстер усної оповіді, його виступи на телебаченні з усними оповіданнями про письменників, артистів, диригентів, музикантів, культурних діячів користувалися великою популярністю (1982 став народним артистом СРСР). (Ред.).

сюжетом і виваженими спогадовими – фаховими і суто людськими – рефлексіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. «І все життя – подвижництво у рідному слові...» : статті, дослідження, спогади про професора Любов Миколаївну Кіліченко / упоряд., вступ. ст., прим. С. Хороб. Івано-Франківськ Місто : НВ, 2017. 444 с.
2. Професор Володимир Полек : творчість і доля на тлі доби (спогади, епістолярій різних років, бібліографічний покажчик) / упоряд., вступ. ст., прим. С. Хороб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2024. 419 с.
3. Пушик С. З останніх десятиліть : Щоденники Степана Пушика : у 3-х т. Т.1: 1988–1992 / упор., ред. О. Слоньовська. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 876 с.
4. Пушик С. З останніх десятиліть : Щоденники Степана Пушика : у 3-х т. Т. 2. Кн. 1: 1993–1999 / за ред. О. Слоньовської, упор. Г. Пушик. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2023. 1084 с.
5. Сівач духовності : зб. спогадів, стаей і матеріалів, присвячений професору Володимирові Полеку. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 460 с.
6. Теплинский М.В. Пятнадцать литературоведческих сюжетов с автобиографическими комментариями, двумя приложениями и эпилогом. Ивано-Франковск: Издание Татьяны Завгородней, 2002. 103 с.
7. Слово і доля : зб. на пошану письменника, професора Степана Пушика. Івано-Франківськ, 2004. 330 с.

REFERENCES

1. Khorob, S. (Ed.). (2017), *“And all life is asceticism in the native language...” : articles, research, memoirs about Professor Liubov Mykolaivna Kilichenko* [“I vse zhyttia – podvyzhnytstvo u ridnomu slovi...” : staty, doslidzhennia, spohady pro profesora Liubov Mykolaivnu Kilichenko / uporiad., vstup. st., prym. S. Khorob], Misto NV, Ivano-Frankivsk, 444 p. (in Ukrainian).
2. Khorob, S. (Ed.). (2024), *Professor Volodymyr Polek: creativity and fate against the backdrop of the era (memoirs, epistolary of different years, bibliographical index)* [Profesor Volodymyr Poliek : tvorchist i dolia na tli doby (spohady, epistoliarii riznykh rokiv, bibliohrafichnyi pokazhchik), uporiad., vstup. st., prym. S. Khorob], Misto NV, Ivano-Frankivsk, 419 p. (in Ukrainian).
3. Pushyk, S. (2021), *From the last decades: Diaries of Stepan Pushyk: in 3 vol. Vol. 1: 1988-1992* [Z ostannikh desiatylyt : Shchodennyky Stepana Pushyka : u 3-kh t. T.1: 1988–1992, upor., red. O. Sloniovska], Misto NV, Ivano-Frankivsk, 876 p. (in Ukrainian).
4. Pushyk, S. (2023), *From the last decades: Diaries of Stepan Pushyk: in 3 vol. Vol. 2. Book 1: 1993-1999* [Z ostannikh desiatylyt: Shchodennyky Stepana Pushyka: u 3-kh t. T. 2. Kn. 1: 1993-1999, za red. O. Sloniovskoi, upor. H. Pushyk], Misto NV, Ivano-Frankivsk, 1084 p. (in Ukrainian).
5. (2002), *Sower of Spirituality: Collection of Memories, Stories, and Materials Dedicated to Professor Volodymyr Polek* [Sivach dukhovnosti: zb. spohadiv, stayei i materialiv, prysviachenyi profesoru Volodymyrovi Polieku], Plai, Ivano-Frankivsk, 460 p. (in Ukrainian).
6. Teplinsky, V.V. (2002), *Fifteen literary stories with autobiographical comments, two appendices and an epilogue* [Pyatnadsat literaturovedcheskikh syuzhetov s avtobiograficheskimi komentariyami, dvumya prilozheniyami i epilogom], Izdanie Tatyany Zavgorodnei, Ivano-Frankovsk, 103 p. (in Russian).
7. (2004), *Word and Fate: Collection in Honor of the Writer, Professor Stepan Pushyk* [Slovo i dolia: zb. na poshanu pysmennyka, profesora Stepana Pushyka], Ivano-Frankivsk, 330 p. (in Ukrainian).

